

Sabancı Üniversitesi 2006-2007 Akademik Yıl Kapanış Konferansı Onur Konuşmacısı Herkül Millas'ın konuşma metni – 29 Haziran 2007

Ayrımcılık ve Sağlığımıza Zararları

Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Beni buraya davet edenlere de teşekkür ediyorum. Bu daveti, beni çok mutlu kılan bir tür ödül gibi algılıyorum. Konuşmam doğal olarak temelde gençlerimize yöneliktir ve onlara sesleniyorum, sağlıklarıyla ilgili bir konuşmadır. Bugün ayrımcılık ve sağlığımıza zararları konusuna değineceğim; hem toplumların bu alanda sıkıntıları olduğu için hem de bu konuda deneyimim olduğu için. Ancak bana, tam tersine, bugün burada pozitif ayrımcılık yapıldığını düşünmekten de geri kalamıyorum. Yani Sabancı Üniversitesi ortamı farklıdır, ileridir ve güzeldir demek istiyorum.

Hayal gücünüzü gerçekten güçlü bir biçimde seferber ederseniz benim de bir zamanlar, çok eskiden, sizin gibi, bir okulda, bu tür bitirme konuşmaları dinlemiş olduğumu görebilirsiniz. Bir ihtimal şimdi sizin de yaptığınız gibi sıkılmış, içimden 'konuşma inşallah uzun sürmez' diye dileklerde bulunmuştum! Sonunda bende ne kaldı o günlerin konuşmalarından? Bunu düşünüyordum bugünkü konuşmamı hazırlarken. Söylenenlerden ne kalacak acaba genç dinleyicilerin belleklerinde? Ben kendi payıma o eski nutuklardan bir tek şu ilginç cümleyi anımsıyorum: 'Oxford'un mezunları dünyaya hakimmişler/egemenmişler gibi yürürler, Cambridge mezunları dünyaya kimin hakim olduğunu umursamaz bir havada yürürler, bundan böyle sizler de, şu ya da bu biçimde ama kendinize özgü bir biçimde, kendi yolunuzda yürüyeceksiniz!'

Özgüven ve gurur aşıl原因 bir cümleymiş ki, aklımda kalmış. Herhalde bir tatmin duygusu duymuştum. Bu tür uzun konuşmalardan geride fazla bir şeyin kalmamış olması aslında o denli önemli değil. Çünkü eğitim dünyasından en büyük kazanımımız hatırladıklarımızla sınırlı değildir ve olmamalıdır da. Olay bir bellek yeteneği sorunu değildir. Büyük kazanımımız içimize sindirdiklerimiz ve çoklukla da bilinçsiz olarak yaşam boyu içimizde taşıdıklarımızdır. Bir dünya görüşüdür bu, bir yaşam biçimidir, ileri insan ilişkileridir, bir sorumluluk ve yaptıklarımızda tat edinmemizdir, güvenli, yaratıcı ve huzurlu olmamızdır. Ve Sabancı Üniversitesi'nde kazandığınız sanırım bunlardır. Belki benim yaşıma geldiğinizde ne demek istediğimi daha iyi anlayacaksınız. İleri bir okulda, emeğinizle, çalışmalarınızla, mecazi anlamda alın terinizle diyelim hak ettiğinizi kazandınız. Ve bunun için sizi kutlarım. Şanslı olduğunuzu da unutmamanız gerekiyor. Çünkü bu hak ettiğinizi elde etmenin *olanağı* verildi sizlere, bu fırsat verildi. Bütün gençler böyle şanslı olamıyor dünyamızda. Ben de iyi bir okulda okudum, ben de şanslı sayıyorum kendimi. Bana verilen okuma fırsatlarını iyi değerlendirdim, ama rastlantılar da yardımcı oldu.

Konumuz Ayrımcılık

Yukarıda sözünü ettiğim Oxford ve Cambridge öğrencilerinin çalımı yürüme yöntemlerinden yola çıkarak, devam etmek istiyorum. Kuşkusuz her yiğidin farklı yoğurt yiyişi olduğu gibi yürüyüşü de farklı olacaktır. Ama bu yürüyüşlerle ilgili sözlerde bir yerde pek de hoşuma gitmeyen bir ayrımcılık seziyorum. Birileri kendilerini, ötekilerden ayırarak, üstün sayıyor sanki. Bunun ne zararı var demeyin, çünkü eşitliğin zedelendiği durumlarda kaçınılmaz olarak haksızlık da doğar. Kendini daha üstün sayan kendisi için ayrı haklar ister, kendisi için çıkar sağlayacak ayrımcılık ister. Demokratik olamayan toplumlarda temel sorun da bu değil midir? Dünyaya hakim olduğunu ya da hakim olmaya hak kazandığına inanan bir insandan nasıl bir davranış bekleriz? Herhalde daha aşağı saydığına kıyasla kendine haklar yakıştıracaktır, aşağı gördüklerine biraz ya da oldukça haksız davranacaktır. Ya da en azından 'daha aşağı' kimselere haksızlık edildiğinde sesini çıkarmayacaktır çünkü bu davranışta 'anlaşılır' bir yan görecektir: hepimiz aynı değiliz ki, biz farklı yürüyenleriz diyeceklerdir, biz farklı bir grubuz, biz 'onlar' gibi değiliz!

Ayrımcılığın aynı zamanda bir kimlik ilanı ve belirtisi olduğu da açıktır. Çevremizdeki insanları sınıflandırırken otomatik olarak kendimize de bir mekan sağlarız. 'Onlar' ve 'bizler' ayrımı yalnız onları belirlemez, temelde bizleri belirler. Onları marjinalleştirmeye koyulurken kendimizi merkeze çekiyoruz. Bu dışlayıcı kimlik kavgasında doğal olarak hepimiz zararlı çıkıyoruz. Genellikle kavgaların sonunda herkesin zararlı çıktığı gibi. Bu konuşmada ayrımcılığın bu kimlik yanına daha az değineceğim. Ama bu tür dışlayıcı bir kimlik belirtisinin pek sağlıklı ve yararlı olmadığını hatırlatmakla yetineyim.

Ayrımcılığı (discrimination) işte böyle bir ruh hali olarak algılıyorum. İnsanları iyi-kötü, üstün-aşağı, haklı-haksız, bizden olan, bize karşı olan ya da bizden olmayan diye ayıran bir anlayıştır. Bu ayrımcılık ruhu hem çok eskidir hem de çok yaygın. [1] Yaşamın her alanında görülebilir. Biz-ötekiler ayrımı konusunda pek çok çalışma var. Genellikle vurgulanan bu ayrımcılığın bilinç altında yattığı, insanların bu ayrımcı tutumlarının bilincinde olmadıklarıdır. Bu yıl Mevlana'yı anma yılıdır. Mevlana da tam da bu ayrımcılık konusunda panzehir olarak anımsatılır. Şu dizeleri ünlüdür:

Gel, gel, ne olursan ol yine gel.

İster kafir, ister Mecusi,

İster puta tapan ol yine gel.

Bizim dergahımız, ümitsizlik dergahı değildir.

Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel...

En hoşgörölü, farklılığa açık, kimseyi dışlamayan bir görüş en açık bir biçimde dile getiriliyor bu dizelerde. Ama durum bu kadar basit mi aslında? Sanki Mevlana'nın kafasında farklı kategoriler var. Normal insanlar bir de aşırılığa varmış, muhtemelen genel olarak dışlananlar. Onlar *bile* gelebilir diyor dergahımıza. Bunlar kafirlerdir, Mecusiler (Zerdüst yanlıları), puta tapanlardır. Bir de tövbesini bozanlardır. Bunlar bile gelebilir diyor. Belki kendisi onları dışlamıyor ama döneminde bu insanlara karşı bir ayrımcılığın olduğu kesin. Ayrımcılığa karşı söylemde biz bugün o zamanki ayrımcılığın temel odaklarını buluyoruz. Bugün de farklı etnik ve dinsel grupları bir bir sayarak 'hepsi bizim kardeşimizdir' dediğinde, temelde ifade edilenin 'bu insanlara kimileri ayrımcılık uyguluyor, etmeyin eylemeyin' anlamı çıktığı gibi. (Bu analize dekonstrüksiyon / yapıçözüm de diyorlar, değil mi?). Bilinç altına işlemiş ayrımcılık bazen böyle dolaylı olarak, bazen çok daha açık bir biçimde dile getirilir.

Mevlana, 'dergahımıza gel, bu dergah ümit dergahıdır' derken ne demek istiyor? Bu kimseler dergaha geldiler diyelim, sonra ne olacak? Gel, katıl ve bizim gibi ol demek istiyor olmasın? Eski kimliğini terk et de gel mi diyor yoksa? Bu durumda gel dediği insanları, oldukları gibi mi kabul ediyor yoksa dergaha katılıp değişeceklerini aklına getirerek mi? Yani kafir, Mecusi ve puta tapan dergahta bu kimliğiyle mi kalacak yoksa farklı insanlar olarak mı? Söz konusu 'ümit' insanların bir araya gelmesi ve böyle yaşamasında mı, yoksa değişip dergaha uymasında mı? 'Bilinç altına işlemiş ayrımcılık' derken bu tür dolaylı düşünceleri, sorunları ve soruları da aklıma getirerek söylüyorum.

Ayrımcılığın karşıtı Ötekini olduğu gibi ve değiştirmek istemeden kabul edebilmektir herhalde.

Ayrımcılık bilinç altındadır

Kimi etnik grupları hatırlatıp, adlarını söyleyip (ben şu anda bunu yapmayacağım) 'onlar da vatandaşımızdır' denir. Bunda kimilerince bu insanların vatandaş sayılmadıkları anlamı çıkar. Normal vatandaş sayılsalar zaten bu sözü etmenin gereği de kalmazdı. Hiç 'kısa boylular da, kırk yaşının üstündekiler de, Beşiktaşlılar da, gözlük takanlar da vatandaşımızdır' der miyiz? Demeyiz çünkü bu konuda sorun yoktur, şüphe yoktur, bu konuda bir konsensüs zaten vardır. Bir şeyi vurguluyorsak birileri karşı çıktığındandır. Hatta kendimiz de bu alanda rahatsız, kendimizi inandırmaya çalışıyor olabiliriz. 'Ben ırkçı değilim, zencilere karşı bile hoşgörülüyüm' diyen bir insanı düşünün. Nasıl trajik bir çelişki içindedir! (Fıkrası da bu durumun: adam ne demiş? Ben iki şeye tahammül edemiyorum, birincisi ırkçılıktır ikincisi de şu zencilerdir!)

Ayrımcılığın bu bilinç dışı yanına vurgu yapmak istiyorum. Çünkü ayrımcılığın bu yanısıdır önemli ve zararlı olan. Hiç kimse ayrımcı yanını göremez. Önyargılarımızı da göremediğimiz gibi. Tanım gereği ön yargı görünmeyendir, görülmeyendir. Şimdiye kadar kurulmamış ve herhalde hiç kurulmayacak cümle 'benim bir önyargım vardır' cümlesidir. Çünkü fark edilen önyargı o an yok olur, artık yoktur. 'Eskiden bir önyargım vardı' diyebiliriz ama 'önyargım vardır' demeyiz. Senin, onun, sizin, onların önyargıları vardır deriz. ('Bizim önyargımız vardır' dediğimizde aslında ifade edilen başkadır: 'benim paylaşmadığım ama içinde yaşadığım topluluğun başka üyelerinin önyargıları vardır' demek istenir) Ayrımcılık da öyledir. Hitler bile, kendi algılamasına göre kötü bir şey yapmamıştır, kendi ulusunun çıkarlarını korumuştur. Ne haksızlık ettiğini aklından geçirmiştir ne de vahşet uyguladığını. Yazılı ya da yazıya geçirilmemiş yasaları ve temayülleri çiğnediğini biliyordu ama o yasaları zaten haksız ve gereksiz derecede sınırlayıcı sayıyordu. Yasayı çiğneyenler iki türdür: Bunun kötü bir şey olduğunu peşin bilenler kendilerini suçlu görenler ve yasaların gereksiz sınırlamalar getirdiklerinden kötü ve zararlı olduklarına inananlar. Onlar çeteler kurup yüce idealler adına cinayetler de işlerler.

Sorunu ve kendimizi nasıl anlayacağız?

Peki, işler öyle sinsi biçimde işliyorsa, önyargılarımızı nasıl anlayacağız? Aslında bu soru Atina Üniversitesi'nde Türkiye konusunu işlediğim derste öğrencilerime sınavlarda sormuş olduğum bir sorudur. Multiple choice (çoktan seçmeli) sorusudur, size de sorayım, bakalım istediklerimi anlatabilmiş miyim? Soru şöyle:

'Her birimizde var olan önyargılarımızı nasıl keşfederiz, nasıl bilincine varırız?' Yanıt olarak 5 seçenek var:

- 1- görüşlerimizin içerdiği milliyetçi yaklaşımdan,
- 2- içerdikleri bağnazlıktan,
- 3- içerdikleri çelişkilerden,
- 4- soğukkanlı ve bilimsel inceleme sonucunda,
- 5- başkaları bize bunları gösterdiğinde, hatırlattığında.

Bu bir tuzak sorudur. Eğer öğrenci 'bu hoca milliyetçiliğe, bağnazlığa, çelişkilere, çifte standarda, soğukkanlı olmayan söyleme karşıdır' diye düşünür, ilk 4 yanıtın birini seçerse 'çuvalladı' demektir. Yanıt, 'önyargılarımızı biz göremeyiz başkaları söylediğinde bilincinde olabiliriz... o da olabilirsek!'. Yani eksikliklerimizi kabul etme eğitiminden geçmişsek.

Çünkü insan kendi sakat milliyetçiliğini, aşırı bağnazlığını, çelişkilerini, tarafsız olmayan görüşlerini bilemez ki! Önyargılar gibidir bütün bunlar. Bunları görse zaten anında yok olurlar, anında onları reddeder. Her birimiz önyargılarımızı 'yargı' gibi, 'bilgi' gibi görürüz, öyle algılarız. Ama bizim 'bilgimiz' karşı tarafa 'önyargı' olarak yansır. Siz karşı tarafın A, B ve C özellikler taşıdığını 'bilirsiniz' ama karşı taraf sizin bilgi dediğinize 'önyargı' diyebilir. Onun için siz karşı taraf için oluşturduğunuz görüşlerinizin – bu karşı taraf komşu halk olabilir, siyasi hasmınız olabilir, kavga etmekte olduğunuz kız ya da erkek arkadaşınız olabilir – doğruluğundan ve tarafsızlığından nasıl emin olabilirsiniz? This is the question? The answer is... Ancak o

görüşlerinizi karşı tarafa açıkladığınızda ve karşı taraftan, bir dereceye kadar da olsa, onay aldığınızda biraz emniyette hissedebilirsiniz. Karşı taraf 'önyargılısın' derse yeniden düşünmemiz gerekiyor demektir.

Diyalogun gereği

Bütün bunlardan çıkan sonuç, ve bu sonuç bendenizin değildir Habermas'ındır – çatışmalarda ve Öteki ile ilgili yargılarda karşı taraf ile temas kurmanın, diyalog oluşturmanın, görüş alışverişinde bulunmanın şart olduğudur. Karşı tarafı ayrımcılık yapıp dışlarsanız bir 'gerçeğe' varma kapılarını da kapamış olursunuz.

Bir örnek vereyim. Bakıyorsunuz televizyonda beş kişi oturmuş Öteki diye algılanan birileri konusunda konuşuyorlar. Bu seçim öncesi dönemde bu Öteki hakkında fazla bir şey söylemek istemiyorum. Herkes bir Öteki farz edebilir. Beş konuşmacı sonunda anlaşılıyorlar. Ama orada Öteki yoksa, ya da o bu görüşlere katılmıyorsa, sözüm ona konsensüsün ne değeri olabilir?. O anda başka bir televizyon kanalında da tam tersi bir konsensüs oluşuyor olabilir.

Ama burada bir kısa durak yapıp özet olarak sonuçları hatırlatalım. Kısaca ne dedik şu ana kadar?

1- Ayrımcılık ve önyargı gibi mekanizmalar bilinç düzeyinde işlev görmezler, bizim bilincimizin dışında çalışırlar, biz onları 'bilgi' olarak algılarız. Hatta yüksek öğrenimde bile 'bilim' olarak da öğretilir – lafım meclisten dışarı!

2- Bu tuzakları anlamanın yolu ise dışa açılmak, karşı tarafla diyalog kurmak ve bir konsensüse varmaya çalışmaktan geçer. Sabancı Üniversitesi'nde aykırı seslere büyük önem verilmesi işte bu yüzden bir rastlantı değildir. Kendi yolunun doğruluğunu kontrol etmenin (check etmenin) bir yoludur bu. Diyalog aslında bu arayışların bir sonucudur.

Bunlardan hareketle, hepimizin bir yerde önyargılı, ayrımcı, çelişkilerle yaşayan insanlar olduğumuzu peşinen kabul etmemiz çok sağlıklı bir başlangıç noktasıdır. Bu tür insanlar bu kabullerinden dolayı kendilerini hep kontrol altında tutacaklar ve dolayısıyla bu eksikliklerini en azından bir dereceye kadar gidereceklerdir. Oysa 'ben bir bilim insanıyım', 'neden önyargılı olacağım, benim niyetim iyidir' diyen ve kendinden çok emin olan kimseler, kusurlarını ne görecek ne de aşacaktır. 'Ben önyargılı değilim' diyenlerden çekiniz!

Din, etnisite, siyasal ayrımcılık

Ayrımcılık çeşitli alanlarda görülebilir. Genellikle farklı olana, 'Öteki' sayılana karşı uygulanır. Farklı inanç, farklı ırk, farklı etnik köken, yöre, siyasal görüş, cinsiyet, sınıf, fizik yapı yani şişman ya da zayıf ya da özürli olma gibi bir çok neden ile – aslında bahane ile - ayrımcılık yapılır. Ayrımcılık yapanların bir özelliği de vicdanlarının rahat olmasıdır. Rahattir çünkü yaptıklarının bazen çok yararlı bir davranış olduğuna, kimi zaman da yaptıklarının kötü bir şey olmadığına inanırlar. Ama çok önemli bir soru ayrımcılığın neden yapıldığıdır.

Benim en fazla ilgi duyduğum ayrımcılık türü etnik, dinsel ve siyasal ayrımcılıktır. Bunlar zaten bir paket oluştururlar, yakın ilişki içinde bulunurlar. İlgimin nedeni de kendimin de zaman zaman bu ayrımcılığı tatmış olmam. Uzmanlık alanım oldu sonunda bu ayrımcılık. Ama hala

ayrımcılığın nereden kaynakladığını tam olarak anladığımı söyleyemem. Nasıl çalıştığını anlar gibi oldum ama neden bazı insanların bu yolu seçtiklerini bir yere kadar anladım. Size ailemden ve kişisel deneyimlerimden de söz etmek istiyorum.

Babam bu ayrımcılığı anlamamda çok yardımcı oldu. Rahmetli, Balkan Savaşlarını, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını yaşamıştı. Yani milliyetçi çatışmalar dünyasının adamıydı. Milliyetçi olması şaşırtıcı değildi. Bir Yunan milliyetçisiydi. Bunu ne iftiharla ne de utanarak söylüyorum.. Uzun uzun çevremizi tartışırdık, Öteki, anlaşmazlık nedeniydi ve genellikle de anlaşamazdık. Özellikle Türk-Yunan ilişkileri gündeme geldiğinde heyecanlanırdı. Ve beni çok şaşırtan onda gördüğüm bir çelişkiydi.

Ötekileştirdiği Türklerin kendisine hep kötü davrandıklarını, haksızlık ettiklerini, gelecekte de aynı biçimde davranacaklarını söylerdi. Bu Türklerin sevilecek bir yanı yoktu. Olumsuzdular kısacası. Ama aynı anda bizim eve gelen Türk arkadaşlarımı severdi, onlarla sohbet etmekten zevk duyardı. Komşularımıza karşı da iyi duygular beslerdi. İş alanında Ötekileştirdiği ve hoşlanmadığı kimseler yoktu. Peki, derdim, kim senin sevmediklerin? Kim bu kötü, tehlikeli, zararlı gördüklerin? Ona göre sevdiği insanlar hep 'istisna' idi. Ama bu istisnalar bütün tanıdıklarımızı kapsıyordu ve bu istisnalar Öteki konusundaki genel yargının değişmesine pek yardımcı olmuyordu. Gençliğimde bu deneyimden babamın zihinsel sağlığının pek iyi olmadığı sonucunu çıkarır ayrıca da üzülürdüm.

Ama yıllar geçti doktora çalışması olarak, ileri yaşta, Türk ve Yunan romanlarını ve bu romanlarda Öteki'nin nasıl algılandığını inceledim. Ve birden babamın o çelişkili durumunun eşini bazı yazarlarda buldum. Size kısaca bu çalışmanın sürprizli, yani beni şaşırtan bir yanını anlatayım. Üç tanınmış yazar, Ömer Seyfettin, Halide Edip ve Yakup Kadri hem edebiyat metinleri – roman ve öykü – hem de anılarını yazdılar. Üç yazar edebiyat metinlerinde Yunan'dan sürekli söz ederler. Bu Yunanlı karakterleri olumlu ve olumsuz diye ayırırsak, erkekli kadınlı 69 kez olumsuz olduklarının ve yalnız 3 olumlu Yunan'ın var olduğunu görüyoruz. Yani

%96'sı olumsuz. Şaşırtıcı olan anılardaki Yunanlılar. Bunların %85'i olumlu (17/20). Yani, yazarlara göre yaşamları boyunca tanıdıkları Rumlar ve Yunanlılar hoş ve sevilen kimseler ama roman ve öykülerinde Yunanlıdan söz ederken yalnız kötülerden söz etmişler!

Biraz ayrıntılara girmek istiyorum. Bu romanlarda Yunan olumsuz derken, burada anlatmak istemediğim kadar çok olumsuzdurlar. Benim düşünebileceğim bütün kusurlar ve ahlaksızlıklar bu insanların içine sinmiş sanki. Ama anılarda bütünüyle farklı bir Öteki söz konusu. Ömer Seyfettin anılarını subayken ve Yunanlılar tarafından savaş esiri olarak hapsedildiğinde yazmıştı. Yunan subayları ve erleri terbiyeli ve hoş insanlar olarak anlatır. Hatta bir Yunanlı subayın oğlu savaşta diye de çok üzülür. Savaşa giden tahmin edebileceğiniz gibi Osmanlılara, yani Ömer Seyfettin'in sınıf arkadaşlarına karşı savaşmaktadır. Halide Edip'in durumu daha da ilginç. Anılarından öğrendiğimize göre annesi ölmüş ve onu Eleni adında bir yaşlı kadın büyütmüş. 'Eleni'nin varlığı ona huzur ve güven veriyordu, ona duyduğu sevgiyi unutmadı' biçiminde bir çok şey yazmıştır. Anılarında sözü geçen 13 Yunan'ın 10'u çok olumlu kimselerdir. Bu Yunanlılar ona destek vermiş, yardım etmiş iyi insanlardır. Ama romanlarında bütün Yunanlıların çok olumsuz olmalarının yanı sıra, özellikle kadınlar siyasal ve etik açıdan çok kötüdür. *Sinekli Bakkal* romanında 'tiksindirici bir hizmetçi Eleni' bile buluyoruz.

Babamın çelişkileri bu çelişkilerin yanında solda sıfır kalır. Bu nasıl şeydir, roman ve anı arasında neden böyle farklar var? Hatta Halide Edip'te bir Yunanlı subayın linç olayı var ki çok ilginçtir. Anılarında linç karşı çıkar ve böyle davranışları kınar. Ama bir öyküde aynı linç olayını haklı gösterir. Bu örnekleri çoğaltmak çok kolay. Yunan romanlarından da örnekler verilebilir. Ama artık babamın dengesiz olmadığını anlamış oldum. O çok sık karşımıza çıkan ve milli bir paradigma içinde hareket eden biriydi. Ve bu milli paradigmayı biraz olsun anlamadan etnik ayrımcılığı da anlamamız olanaklı değildir.

Milliyetçi paradigma

Bu paradigmanın nasıl bir işlevi olduğunu Aristoteles'in Poetics adlı çalışmasında buldum. Aristo tarihçiliği, yani somut olaylardan söz eden bir yazımı ve şiiri, yani edebiyat metnini kıyaslar. Ona göre edebiyat metni temeldir, asıl önemli olandır, çünkü tek tek ve rastlantısal olabilecek olayları değil, özle ilgili ve olabilecek durumları da anlatır. Hayatta belki belli iyi insanlar tanıyabiliriz ama biz 'öze' bakmalıyız. Peki nedir öz? Somut olaylarla öz arasında nasıl bir ilişki vardır? İşte milliyetçiliğin püf noktası da buradadır. Milli bir anlatım yerleştikten sonra o anlatıya uymayan somut olayların bir anlamı kalmamaktadır. İnsanlar bir tür körlük yaşarlar. Gördüklerine göre değil, paradigmanın oluşturduğu mitosa göre yargılarda bulunurlar ve buna göre bir yaşam biçimi seçerler.

Bunu farklı biçimde de ifade edebiliriz: milli önyargılar, stereotipler, imajlardan söz edebiliriz. İnsanlar buna göre yaşarlar. Bir roman yazacak bir yazar somut olaylara güvenmeyecek, paradigmaya göre bir dünya çizecek. Kafasındaki stereotipler onu yönlendirecek. Adorno *The Authoritarian Personality*

(1950) adlı çalışmasında, önyargıların bir kez oluşunca artık insanların görüş değiştirmelerinin çok zor olduğunu çok güzel anlatır. Siz ne kadar farklı somut örnek gösterirseniz gösterin o bütün bunları istisna sayacaktır. Ben Yunanistan'da bir Türk'ü Yunanlılara tanıştırdığımda çok sık karşılaştığım bir tepki, bir süre sonra, 'çok hoş bir insan, hiç Türk'e benzemiyor' demeleridir. Demek ki kafalarında bir Türk imajı var, ve Türklerin çok azı o imaja, o stereotipe uyum sağla yab

iliyor. Buraya gelen Yunanlılar öyle değil mi? İyileri geliyor Türkiye'ye. Bizi sevenler geliyor. Çoğunluk, yani kötüler sınır ötesinde yığılmışlar.

Milliyetçi paradigma eğitim ve toplumsal etkileme sonucu yerleşir, kendini en doğal bir 'bilgi' olarak topluma ve bireylere kabul ettirir. Aslında bir sınıflandırma ve çevremizi algılama yöntemidir: artık her olayı ve durumu uluslar çerçevesinde görmeye başlarız. Kişiler silinir, ulusal karakterler, ideolojik gruplar egemen olur. Somut kimseler önemsiz olur, tarihi geçmiş ve genellemeler temel sayılır. Etnik nitelermeler kafamızda yer eder ve artık bireyler yok olur. İnsanlardan değil, İngilizlerden, Amerikalılardan, Ruslardan söz ederiz. Kafamızın arka tarafında da bu uluslara roller veririz, özellikler yakıştırırız, haklarında öngörülerde bulunuruz. Artık paçayı kaptırmışızdır, bu paradigmanın içinde yuvarlanıy gideriz.

Küçükken babam bana Birinci Dünya Savaşını anlatmıştı. İngilizler Ruslar bile demiyordu. Birkaç kişinin kavgasını anlatır gibiydi. Alman İngiliz'e kızdı ama Rus da bunu fırsat bilip bilmem ne yaptı şeklinde. Tabi Türk de geri kalır mı? Hemen Rus'a saldırdı. Hepsi de ulusal karakterlerine göre davrandılar. O çocuk yaşında bu masal çok çarpıcı gelmişti. Gelecek de artık kaçınılmazdı. Ulusların değişmez karakteri olduğuna göre gelecekteki davranışlarını da öngörebiliriz. Saldırganlar saldırganlıklarını, hainler hainliklerini, kötüler kötülüklerini sürdüreceklerdir. Bu noktada da ırkçılıkla ulusçuluğun yakın akrabalığını görüyoruz. Uluslara, ister olumlu ister olumsuz olsunlar, değişmez özellikler yakıştırırsak ırkçı bir dünya algılaması da kaçınılmaz oluyor.

Ayrımcılığı anlamak

Ayrımcılık bilincimiz dışında gelişir derken bu durumları da göz önüne almalıyız demek istemiştim. Aslında bu konularda kendimizi aldatmaktayız. İki ek mekanizma konuyu anlamamız için önemlidir: 1) suskunluk ve 2) seçmecilik. Paradigmaya uymayan olaylar bilinçsiz bir biçimde hem bellekten hem de gündemimizden silinir, unutulur, konuşulmaz olur. Buna 'suskunluk' diyelim. Bazı tatsız konular açılınca rahatsızlık doğururlar ve tepkiler doğar. İkinci mekanizma 'seçmecilik' ise, paradigmanın kanıtlanması için kullanılır. İşimize gelen örnekleri seçeriz ve ona göre hem geçmişin öyküsünü oluştururuz hem de bazı olayları ikincil ya da hiç olmamış sayarak paradigmayı yaralamayız.

'Bu konuda size bir örnek vereyim' cümlesini duyunca 'eyvah!' derim, 'işte seçmeci yöntem yine gündemde!' Çünkü bir şeyi kanıtlamak için bir örnek bulmak her zaman çok kolaydır. Oysa istatistik verileriyle konuşmak çok daha güvenli bir yoldur. Bu konuya da burada değinmek istemiyorum. Ama elimizde bütün bu konuları incelemek için çok yararlı ve aydınlatıcı istatistik verilerinin bulunduğu söylemekle yetineyim.

Başka mekanizmalar da yürürlükte olabilir. Temel paradigmayı korumak ve kurtarmak için ek ve yardımcı kuramsal yöntemler oluşturulur. Komplo teorileri güzel bir örnektir. Hep bir başkaları yapar, biz de kurban durumunda kalırız. İç ve dış düşmanlardır bunlar. Dış düşmanlardan Amerikalılar her yeredir son zamanlarda. İklimi değiştiren de onlardır, iç huzursuzluğun sorumluları da. Eskiden bu rolü iç ve dış komünistler üstlenmişti. Şimdi farklı etnik kökenliler ve farklı inançtan Ötekilerdir her olumsuzluğun nedeni.

Bütün bu engelleri sıralarsak karşımızda ayrımcılık alanında bir sıra sorun çıkar. Bilinç dışı işlevler, suskunluklar, seçmeci yöntemler, bu yönde çalışan bir eğitim sistemi, eski toplumsal önyargılar, tekrarlana tekrarlana artık hiç sorgulanmayan stereotipler, sınırlayıcı imajlar. Bazı uzmanlara göre bu engelleri aşmanın tek ve etkili yolu, vaazlarda bulunmak, etmeyin eylemeyim, ayıptır, günahdır demek değildir. Önemli olan bizi şekillendiren mekanizmaları anlamamızdır. Bunlar anlaşıldığında büyüleri ve etkinlikleri de yok olurmuş. Bu psikoterapiye gidenleri anımsatıyor. Saplantılarının nedenini anladığında iyileşmeleri gibi bir şey. Ama bu da ayrı bir engel çünkü herkes iyileşmek için terapistle gitmek istemez.

Bütün bunlara karşı koyabilir mi bireyler? İnsan direnebilir mi? Herhalde koyamaz ve direnemezler ki bugünkü dünyamızda yaşıyoruz. Dünyamız ayrımcılıklar dünyasıdır. Belki hep öyle idi de biz şimdi fark ediyoruz. Ama bu çok olumlu ve iyimser bir işaret. Sorunu masaya yatırmak demek çözüm şansı sezdik demektir. Böyle bir olanak var demektir. Söylenenlere inanırsak, çözüm olanağı olmayan sorunlar gündeme gelmezmiş.

Ayrımcılığın sağlığa zararları

Konuşmamın ayrımcılığa karşı olduğu kuşkusuz. Ama ya biri çıkıp, sosyal darvinist bir anlayışla ayrımcılıktan yana çıkarsa ... Ona ne diyebiliriz? Örneğin biri Nietzsche'ci bir anlayışla şöyle diyebilir: *dünyamız bir mücadele dünyasıdır. Bu kavga aracılığıyla ben yaşamıma anlam veriyorum. Riskli ama heyecanlı – hatta romantik – bir yaşam bu. Halka da bir inanç aşıyor, toplum kenetleniyor. Zayıflara neden acıyacaktım?* Sanırım bu görüş karşısında şunları söyleyebiliriz. A) sen bunu savun ben de tersini. Bakalım toplum neyi seçecek. B) toplum kenetleniyor ama dünya toplumu uluslar olarak karşı kamplara bölünüyor. Kenetlenmeyi neden ille de küçük bir alanda arıyor ve savunuyorsun? C) Ama en önemlisi, ayrımcılığın neden olduğu zarar ve acı yalnız Ötekine değildir, kendimizdir. Bu konuda biraz ayrıntıya girmenin yararı vardır.

Ayrımcılığa yalnız etik amaçlarla karşı çıkılmaz, bunda kişisel yarar da vardır. İnsanları stereotipler olarak gruplara ayırıp onları karşımıza aldığımızda kendimiz de bir grup olarak onların karşısında ayrı düşeriz. Onları ayırdıkça biz de ayrı kalırız. Onları dışladığımızda biz de dışlanırsınız. Belki bir süre, kendi çevremizde bizlerin çoğunluk onların azınlık oldukları kuruntusuna kapılırız. Ama bu yanıltıcıdır. Çünkü Ötekini dışlayan kendini de ayrı bir yere kor. Çevresinden kopar, yalnızlığa itilir. Dar çevresinde çoğunluktur ama dünyada gittikçe yalnız kalır, yabancılaşır. Azınlıkları yok etmiş toplumlar zamanla yalnızlıklarını hissetmeye başlarlar.

Bir antropologun insanları iki büyük gruba ayırdığını okumuştum. [\[2\]](#) Yerel tipler ve kozmopolit olanlar. Bu kozmopolit kelimesinin Türkiye söyleminde olumsuz bir anlam taşıdığını biliyorum. Ama bu da sorunun bir yanısıdır. Olaya dünya açısından bakınca yerellik bir tür taşralık anlamı taşır. Yani bu insanlar kendilerini marjinalleştirmişlerdir. Kozmopolit olma ise Öteki ile iletişim kurma olarak algılanıyor yazar tarafından. Böyle insanlar farklı kültürlerle ve dünyalara açılmaya yatkındırlar. Bu durum da onlara taşralı olanın algılayamayacağı bir kültür zenginliği sağlamaktadır. Kendi kimliğini kaybetmeden yeni deneyimler ve tatlar kazanmaktadır. Dışa açık insanlar bunu hem yapabiliyorlar hem de yapmak istiyorlar. Yerel olanlar ne yapabiliyorlar ve ne de yapmak istiyorlar. Bu durumdan kimlerin kazançlı çıktığı açıktır. Yereller bir tür özürülüler gibi bazı alanlara uzanamıyor ve bazı tepelere tırmanamıyorlar.

Günümüz uygarlığı uluslararası bir kültürdür. Çevresini ötekileştirenler kendilerini de yabancılaş tırmaktadırlar. İçe kapanmaktadırlar. Yalnız ve kültürel olarak yoksul kalmaktadırlar. Ayrımcılık bu yüzden yalnız ayrımcılığa uğrayanı ezmez, uygulayanı da yoksullaştırır, dünya kültürü dışına iter, kısaca zarar verir. İnsanların neden yerelliği seçtiklerini söylemek kolay değildir. Ama bu tür insanlarda paranoyayı anımsatan belirtiler de görürüz. Güvensizdirler. Kuşkuludurlar. Kimilerini sürekli tehlike olarak görürler. Komplo teorilerine yatkındırlar. Komplo teorilerine karşı çıkanları da yeniden komplo teorileriyle açıklarlar. 'Bize haksız olarak komplo teorileri oluşturduğumuzu söylerler ama şu şu şu olay komplo mu?' diye yeniden komplo senaryoları oluştururlar.

Belki ileride bütün bu ayrımcılığın genlerimizle ilgili bir bozukluk olduğu saptanacak. Arada, milliyetçiliğin de, yabancı düşmanlığının da, ayrımcılığın da, ırkçılığın da aşısı bulunacak diye hayaller kurarım. Nasıl paranoyaya karşı ilaçlar deneniyorsa belki her yerde düşman görenleri de bir hap verip tedavi edecekler. Ayrımcılıkla paranoya arasındaki benzerlik bana bunu düşündürdü. Sanki bazı insanların bünyesi bu tür ideolojilere daha yatkın. Belki de yanılıyorum ve bütün bunlar toplumsal nedenlerden meydana geliyor. Ama en yakınlarımda, yaşlanınca nasıl paranoik olduklarını ve bu fobilerini etnik ayrımcılık biçiminde yönlendirdiklerini de unutamiyorum. Son yıllarda milliyetçilik de paranoyayı ortak bir olay olarak ele alan çalışmaların da yayınlandığını görüyorum.

Ayrımcılık ve dünya kültürü

Nihayet etnik ve ideolojik ayrımcılığa uğrayan azınlıklar ve küçük gruplar konusuna değinmek istiyorum. Benim gördüğüm, bu konuda kimi zaman sayılarla yapılan bir yanılma ya da aldatmaca var. Etnik ve ideolojik ayrımcılık iki türlü tanımlanabilir. Birincisi iki etnik grubun kavgası olarak. Bu durumda karşı karşıya gelen iki etnik ya da ideolojik grup çatışır ve küçük ya da zayıf grup çoğunluk ya da güçlü grup karşısında azınlıkta kalır ve bir eziklik yaşar. Bu

eskilere de uzanan klasik etnik gruplar kavgasıdır.

Ama etnik ve ideolojik karşıtlığın farklı bir biçimi de var. Etnik bir grup ideolojik kavgasını yürütür ama karşı taraf ulusal paradigmaya karşı çıkar. Bu durumda iki etnik grubun klasik kavgasını görmeyiz. Bir taraf etnik, ideolojik ayrımcılığa karşı çıkan ve bu tür kavgaları reddeden bir konumdadır. Kavgalı iki grup iki etnik ya da ideolojik grup değildir. Biri öyledir ama ötekisi bu kavgayı reddeden ve bu mantığa katılmayan bir gruptur. Bu tür insanları etnik bir grup olarak sınıflandırmak doğru değildir. Bu insanlar farklı bir anlayışın temsilcileridir. Örnekleri dünyanın her yerinde bulunabilir. Yukarıda bu insanlar için kozmopolit sıfatını kullandım. Başka isimler de uygun olabilir: ulusçu olmayan, enternasyonal, evrensel, ekümenik, hümanist, gibi.

Gruplara böyle bakınca farklı dengeler ve farklı oranlar da söz konusu olabilir. Örneğin hümanist bir kimse kendi ülkesinde küçük bir azınlık oluşturuyor olabilir. Ama bu tür insanlar dünyanın her yanında da bulunur. Hümanist insanların toplamı da belki kişinin ayrımcılığa uğradığı ülkedeki toplam nüfustan çoktur. Yani azınlık oluşturan gruplar ve kimseler eğer uluslararası boyutu olan görüşe sahipseler dünya çapında hiç de sayıca küçük bir azınlık olmayabilirler.

Bunun bilinmesinin moral açısından önemi var. İnsanlar bazen yalnız ya da azınlıkta hissederler oysa dünya çapında çok kalabalık olduklarını bilmeleri güzel bir duygudur. Bir de inançların dinamik bir yanı vardır. Bilgiye ve araştırmaya dayalı görüşler sahiplerine ayrı bir tat verir. Ayrımcılığa da daha kolay katlanabilirler. Bu ayrımcılık cinayet ve işkence boyutlarına varmazsa doğal olarak.

*

Ayrımcılığa uğramışlara biraz moral, ayrımcılık uygulayanların içinde biraz kuşku aşılamışsam ne mutlu bana. Bu konuyu Sabancı Üniversitesi'nde ele almam biraz isabetsiz görülebilir. Çünkü bu mekanda ayrımcılığın en düşük düzeyde olduğu apaçık. Bu tür konuşmalara, hele bu genel seçim ortamında başka yerlerde çok daha fazla ihtiyaç var. Ama bu tercihim bir de benim açımdan görün: bu konuyu burada, hoşgörünün, anlayışın ve kabulün en cömert olduğu bu yerde ele almam bana o kadar kolay geldi ki!

Sabrınız için teşekkür ederim.

[1] Örneğin Paul Cartledge'in *The Greeks: A Portrait of Self and Others* (2002) adlı ilginç çalışmasında eski Yunanlıların ayrımcı algılamalarını okuyabilirsiniz.

[2] Ulf Hannerz, 'Cosmopolitans and Locals in World Culture' in *Theory, Culture and Society* (SAGE, London, Newbury Park and New Delhi) Vol. 7 (1990), 237-251.